

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/143>

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CRIMES COMMITTED AGAINST THE FUNDAMENTALS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Байда А.О., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінального права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Фоміна В.Д., студентка III курсу
Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Тахтаров Д.В., студент III курсу
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Наразі у нашій країні склалась така політична ситуація, коли Розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – ККУ) «Злочини проти основ національної безпеки України» став досить актуальним. Це зумовлено ситуацією, яка сталась із Донецькою, Луганською областями та Автономною Республікою Крим. Такі кримінальні правопорушення потребують особливої уваги через те, що вони націлені на повалення державного й конституційного ладу, загрожують національній безпеці, внутрішньому та зовнішньому становищу країни. Вивченню наведених кримінальних правопорушень буде присвячена ця робота. У статті проаналізовано погляди науковців на формулювання поняття «злочини проти основ національної безпеки України», виділено ознаки таких злочинів. Такі ознаки автори бачать по-різному.

В Основному Законі нашої держави закріплено як найвищу соціальну цінність життя, здоров'я, честь, гідність людини та її право на недоторканність, мир і безпеку. З огляду на це стає зрозумілим значення боротьби зі злочинністю, в тому числі з кримінальними правопорушеннями, яким присвячена увага у цій статті. Кримінально-правова охорона цих прав і свобод захищає конституційний лад, забезпечує належний рівень життя й безпеки людей, які страждають внаслідок вчинення таких кримінально караних діянь.

У цій роботі ми, по-перше, звернули увагу на вивчення правового визначення поняття «злочини проти основ національної безпеки України»; по-друге, зосередили увагу на систематизації поглядів науковців щодо цього поняття й проаналізували санкції деяких статей Розділу I Особливої частини ККУ для більшого розуміння їх побудови і відповідальності за такі кримінальні правопорушення. Крім того, ми визначили основні кваліфікаційні ознаки таких злочинів на прикладах декількох статей та розглянули проблему науково-теоретичного обґрунтування санкцій.

Ключові слова: злочини проти основ національної безпеки України, санкція, суб'єкт, ознаки, об'єкт, суверенітет, конституційний лад.

Currently, there is a political situation in our country when Chapter I of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – CCU) “Crimes against the foundations of national security of Ukraine” has become quite relevant. This is due to the situation with the Donetsk, Luhansk regions and the Autonomous Republic of Crimea. Such criminal offenses need special attention because they are aimed at overthrowing the state and constitutional order, threaten national security, internal and external situation of the country. This work will be devoted to the study of these criminal offenses. The views of scientists on the formulation of the concept of “Crimes against the foundations of national security of Ukraine” are analyzed, the features that each author lays in his scientific work are highlighted.

The Basic Law of our state enshrines the highest social value of life, health, honor, dignity and the right to inviolability, peace and security. Emphasizing this, it becomes clear the importance of combating crime, including criminal offenses, which is addressed in this article. Criminal protection of these rights and freedoms protects the constitutional order, ensures an adequate standard of living and security of the population who suffer as a result of committing such criminally punishable acts.

In this paper, we primarily wanted to draw attention to the study of the legal definition of crimes against the foundations of national security of Ukraine. Secondly, they focused on the systematization of scholars' views on this concept and analyzed the sanctions of some articles of Section I of the Special Part of the Criminal Code to better understand their construction and responsibility for such criminal offenses. The main qualified features of such crimes are identified on the examples of several articles and the problem of scientific and theoretical justification of sanctions.

Key words: crimes against the foundations of the national security of Ukraine, sanction, subject, features, object, sovereignty, constitutional order.

Об'єктом дослідження є суспільно небезпечні діяння, які вчиняються проти основ національної безпеки України.

Мета роботи полягає у вивченні різних підходів щодо визначення поняття зазначених кримінальних правопорушень, аналізі відповідальності, передбаченої за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України. Метою є також визначення проблеми науково-теоретичного обґрунтування санкцій статей Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України та визначення

основних кваліфікуючих ознак таких кримінальних правопорушень.

Завдання дослідження полягає у детальному вивченні цього питання та формулюванні його актуальності в Україні. Для цього аналізуються окремі норми Розділу I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України», наводяться концептуальні позиції вчених, які займалися цією проблемою.

Кожна держава повинна забезпечувати мир і безпеку своїм громадянам. Важливість даної теми для України

зумовлена тим, що наразі наша країна перебуває у стані так званої гібридної війни, тому розділ про кримінальні правопорушення, основним об'єктом яких є територіальна цілісність, суверенітет, зовнішня та внутрішня безпека, є вельми актуальним сьогодні. Відповідно до ст. 17 Конституції України захист суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної й інформаційної безпеки є найбільш важливими функціями держави, справою всього українського народу [4]. Це положення стало підґрунтям для створення відповідних державних органів, основною функцією яких є вжиття заходів щодо виявлення, попередження та протидії ситуаціям, які становлять загрозу для національної безпеки України. Такі заходи мають переважно кримінально-правовий характер.

Парламентська асамблея Ради Європи у своїй резолюції від 26.04.2018 року сформулювала правило поведінки для держав-учасниць щодо правового обґрунтування їх дій у разі настання гібридної загрози. Відповідно до цієї резолюції органи державної влади у своїх діях повинні керуватися національним законодавством і не перевищувати своїх повноважень. Невійськові дії реагування на гібридні загрози мають здійснюватись у межах національного законодавства [5].

Актуальність проблеми зумовлена збільшенням кількості вручених підозр у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 (37,7% від загальної кількості облікованих кримінальних проваджень), ст. 109 (39%) та ст. 110 КК України (41,1%), у 2019 році [6].

Дослідженню поняття злочинів проти основ національної безпеки присвячено чимало наукових праць. Так, аналізу цього поняття присвячені роботи О.В. Зайцева, О.С. Сотула, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, М.І. Хавронюка, В.К. Матвійчука, Р.Л. Чорного, О.А. Чувакова, С.І. Афанасенко, В.К. Гришук тощо. Аналіз цих робіт дозволяє зробити висновок, що серед вчених наразі немає єдності щодо розуміння поняття цих злочинів та їхніх характерних ознак.

Так, В.К. Матвійчук зазначає, що злочинами проти основ національної безпеки є передбачені Кримінальним кодексом України, а також вчинені із прямим умислом і спеціальною метою суспільно небезпечні діяння, які посягають на відносини, які виникають у сфері охорони основ національної безпеки України від внутрішніх і зовнішніх загроз [1, с. 86]. Науковець у своєму визначенні наводить основні ознаки цих злочинів, за допомогою яких їх можна відмежувати від інших кримінальних правопорушень.

Вивченню поняття злочинів у сфері національної безпеки присвятив свій автореферат й О.А. Чуваков. На його думку це злочинні суспільно небезпечні діяння, які визначені Кримінальним кодексом України і виникають у сфері охорони основ національної безпеки України [39, с. 2].

У своїй статті С.І. Афанасенко та І.М. Стойков зазначають, що головна відмінність злочинів, спрямованих тим чи іншим чином проти безпеки держави, і злочинів проти основ національної безпеки України полягає у тому, що останні характеризуються відвертими антидержавними мотивами і мають характерну мету – послаблення державності, насильницьку зміну конституційного ладу, підлив суверенітету та завдання істотної шкоди державній безпеці [3, с. 54].

А.В. Наумов характерним для таких злочинів визначає саме родовий об'єкт, яким є суспільні відносини, що забезпечують стабільність і нормальне функціонування державної влади в цілому, а також її окремих інститутів і органів. Родовий об'єкт А.В. Наумова має такі складові частини: основи конституційного ладу і безпеки держави; забезпечення нормального функціонування органів державної влади, державної служби і органів місцевого самоврядування; незалежність і нормальне функціонування

судових органів, нормальне функціонування органів виконавчої влади у сфері управлінської діяльності [8, с. 11].

З урахуванням викладеного ми вважаємо, що злочини у сфері охорони національної безпеки України – це суспільно небезпечні діяння, які мають специфічні ознаки та характерну мету. Вони об'єднані за суспільними відносинами, що становлять спільний для них об'єкт посягання. Об'єктом посягання є національна безпека, державний суверенітет, конституційний лад, зовнішня і внутрішня безпека держави. Характерною для таких злочинів є спеціальна мета – політична та економічна дестабілізація ситуації в країні. Додатковим об'єктом виступає життя осіб, які можуть постраждати внаслідок вчинення цих суспільно небезпечних діянь.

О.В. Зайцев у своїх роботах детально вивчав питання державної зради та дійшов висновку, що для комплексного розуміння ст. 111 КК України необхідно визначити історичні передумови формування такої норми та дійсні умови її застосування. Автор навів статистику, за якою чітко можна зробити висновок, що кількість відкритих кримінальних проваджень за ст. 111 КК України невинно зростає. Так, у 2014 році таких проваджень було 67, у 2015 – 89, а тільки протягом січня – жовтня 2016 року – 117. Переважно це резонансні справи щодо кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями [7, с. 48].

Для більш детального розуміння змісту та ознак кримінальної відповідальності за злочини, вчинені проти основ національної безпеки України, слід приділити увагу проблемі науково-теоретичного обґрунтування визначення таких кримінальних правопорушень та санкцій за їх вчинення, проаналізувати окремі положення Кримінального кодексу України та визначити основні кваліфікаційні ознаки злочинів проти основ національної безпеки України.

Проаналізувавши роботи О.В. Зайцева, ми побачили, що науковець для більш детального розуміння змісту ст. 111 КК України та проблем її застосування проаналізував формулювання поняття «державна зрада» та «шпигунство» на різних історичних етапах. Завдяки такому підходу науковець дійшов висновку про те, що такі поняття потребують комплексного вивчення на основі історичних витоків таких кримінальних правопорушень, однак загальною ознакою є те, що винна особа вчиняє злочин з метою зашкодити державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, інформаційній та економічній безпеці країни [7, с. 54].

Підтвердженням підвищення суспільної небезпеки таких злочинів є те, що через ситуацію, що склалася в країні, Верховна Рада України у 2014 р. двічі (у квітні та жовтні) ухвалила зміни до КК України, які посилили відповідальність за державну зраду [7, с. 51].

З 2014 року Кримінальний кодекс України зазнав змін у зв'язку із зовнішньополітичною ситуацією та агресією, яка зумовила необхідність закріплення суворіших видів покарання за вчинення низки кримінальних правопорушень. Отже, зміни зазнали і санкції за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України. Як зазначив у своїй роботі І.О. Єна, відбулося поглиблення рівня пеналізації у декількох аспектах: 1) у санкцію ч. 3 статті 110 КК України було введено довічне позбавлення волі; 2) були підвищені нижні межі санкцій багатьох статей або частин статей (ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. ст. 113, 114 КК України); 3) були підвищені верхні межі санкцій усіх частин ст. 110 КК України; 4) усі санкції статей були переведені в розряд потенційно кумулятивних шляхом передбачення факультативного покарання у вигляді конфіскації майна (ст. ст. 109–114 КК України) [9, с. 116].

Такі зміни можна пояснити тим, що посилення кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення пов'язане із кримінально-правовим забезпеченням національної безпеки України, що проявляється у запровадженні більш суворих санкцій за їх вчинення.

М.В. Бурак, аналізуючи підвищену суспільну небезпеку кримінальних правопорушень, передбачених ст. 109 і 110 КК України та обґрунтовуючи підвищення санкцій за їх вчинення, підкреслює наявність кваліфікуючої ознаки цих злочинів, якою є спеціальний суб'єкт – представник влади. Авторка зазначила, що важливою особливістю цих злочинів є те, що для кримінальних правопорушень, визначених у Розділі I Особливої частини КК, не існує суміжних адміністративних правопорушень [10, с. 278].

З 2014 року була введена нова стаття 110², яка встановлює відповідальність за фінансування дій, які вчиняються з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України. Актуальність такої норми була зумовлена тим, що особи, які фінансують таку діяльність, є не менш небезпечними суб'єктами, ніж особи, які виконують об'єктивну сторону кримінального правопорушення. Такі суб'єкти знаходяться на відповідних владних посадах або займаються фінансовою діяльністю. Якби такої норми і відповідальності за таке діяння не було, то не було б належної правової охорони основ національної безпеки. Санкція цієї статті передбачає заборону обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на певний строк.

Аналізуючи склад злочину, передбаченого ст. 110² КК України, І.О. Єна визначив санкції всіх частин цієї статті неординарними. Неординарність зазначених санкцій полягає у принциповій відмінності від інших статей цього розділу. Такі санкції передбачають обов'язковість призначення додаткового покарання, призначення двох додаткових покарань водночас – заборони обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскації майна [9, с. 117].

З огляду на аналіз відповідних норм КК України Д.С. Кривульський визначає злочини проти основ національної безпеки України як комплексну групу злочинів, які визначені в окремому розділі, об'єднані єдиним злочинним умислом, який виступає загрозою національним інтересам, безпеці громадян та конституційному ладу і має характерні ознаки. Серед таких ознак слід відзначити родовий об'єкт цих злочинів – суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України. Такими основами є конституційний лад, суверенітет, територіальна недоторканність, обороноздатність. Крім того, ознакою таких злочинів є прямий умисел, дія, загальний та знижений вік кримінальної відповідальності суб'єктів даних злочинів, наявність спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 110¹ КК України [11, с. 153].

Висновки. Аналіз наукових праць, присвячених питанню кримінальної відповідальності за злочин проти основ національної безпеки України, дозволив сформулювати власне визначення цих кримінальних правопорушень та навести їх характерні ознаки. Основні розбіжності щодо визначення цих кримінальних правопорушень полягають у різному розумінні науковцями того, які саме суспільні відносини слід відносити до об'єкту посягання у таких кримінальних правопорушеннях. З урахуванням ситуації гібридної війни, яка ведеться проти нашої держави, ми навели причини та напрями зміни санкцій норм Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України. Ми визначили основну причину посилення суворості покарання у санкціях статей цієї частини ККУ. Шляхом аналізу диспозицій зазначених норм ми виділили основні кваліфікуючі ознаки таких кримінальних правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. *Юридична наука*. 2013. Вип. 9. С. 80–87.
2. Чуваков О.А. Національна безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 18 груд. 2015 р. Одеса : Фенікс, 2015. С. 39–42.
3. Афанасенко С.І. Злочини проти основ національної безпеки України, що посягають на відносини в політичній сфері. *Південно-український правничий часопис*. 2015. С. 54–56.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03. 11. 2021).
5. Parliamentary Assembly. Resolution 2217 (2018). Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations. URL: <https://pace.coe.int/pdf/d4e1d1f46b1b6b67b8811998d4a9164a2c78e05938e8c0da95de586963200aa4/doc.%2014781.pdf> (last accessed: 29.10.2021).
6. Захаров Є. Практика застосування статті 111 Кримінального кодексу України. URL: <https://khp.org/1607508379> (дата звернення: 05.11.2021).
7. Зайцев О.В. До питання державної зради у формі шпигунства (ст. 111 ККУ). *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 48–58.
8. Лозинська К.Л. Злочини проти основ національної безпеки України у вимірі кримінального права. Тернопіль, 2019. 74 с.
9. Єна І.О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки України: окремі закономірності і проблеми побудови. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 116–119.
10. Бурак М. В. Злочини проти основ національної безпеки України у політичній сфері. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/7231/1/%2B%D0%90%D0%9A%D0%A2%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%91%D0%9B%D0%95%D0%9C%D0%98%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E_p346-349.pdf (дата звернення: 20.10.2021).
11. Кривульський Д.С. Характеристика окремих аспектів злочинів проти основ національної безпеки України. *ЛОГОС. Мистецтво наукової думки : науковий журнал*. 2019. № 3. С. 152–154.